

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ІМ.Г.С.СКОВОРОДИ

На правах рукопису

ЖУРЖЕНКО Тетяна Юріївна

СТАНОВЛЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ЕТОСУ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

09.00.11 - соціальна філософія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків - 1993

Робота виконана на кафедрі філософії Харківського державного університету.

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
МАМАЛУЙ О.О.

Офіційні опоненти - доктор філософських наук, професор
ЛОВОВИЙ В.О.

кандидат економічних наук, доцент
ЛІСОВИЦЬКИЙ В.М.

Провідна установа - Харківський інститут культури

Захист дисертації відбудеться "21" квітня 1993 р. о 14
год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К ІІЗ.24.03
Харківського педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди за
адресою: ЗІОІ68, Харків, вул.Блюхера, 2, ауд. А-221 (зал за-
сідань).

В дисертацію можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Харківського педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди.

Автореферат розіслано "19" березня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

В.В.Корженко

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00814567 (V)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена новими проблемами, що стоять перед нашим суспільством у зв'язку із здійсненням ринкових реформ. Їх метою є не тільки зміна організаційно-господарських форм, але й корінний перелом у системі цінностей і орієнтації людини – і перш за все в галузі господарської діяльності. Формування ринкового суспільства є також і культурно-етичною проблемою: вона зводиться до наявності нового суб'єкта господарювання – підприємця.

Підприємець дійсно є центральною фігурою ринкового суспільства, уособлюючи переваги сучасного засобу господарювання: динамізм, новаторство, готовність ризикувати і змінювати свою стратегію. Він діє на перехресті економіки, політики, техніки, права, психології – тобто повинен володіти певними знаннями та якостями, без яких неможливо виконання різноманітних функцій: організація виробництва, керування людьми, аналіз економіки і прийняття рішень щодо інвестування капіталу. Підприємницька діяльність як особлива професійна сфера регулюється системою цінностей – підприємницьким етосом. Таким чином, підприємництво не є лише орієнтованою на матеріальне збагачення діяльністю; воно вкорінене культурно, спирається на певні етичні цінності, відтворює деякі суттєві особливості людської природи. Як показує світовий досвід, складення підприємницького етосу – досить довгий культурно-історичний процес, зумовлений особливостями духовного складу народу та історичними обставинами. Осмислення феномену вітчизняного підприємництва неможливе без звернення до проблеми формування його етосу – проблеми, яка є сьогодні найактуальнішою.

Рівень наукової розробленості проблеми. Проблема підприємницького етосу досить нова й нетрадиційна для філософського дослідження. Феномен підприємництва був предметом аналізу в літературі з економіки, соціології, менеджмента, соціальної психології: розглядалася перш за все його соціально-економічна сутність, особливості цього різновиду господарської діяльності, особисті характеристики підприємця. Відомі ідеологічні стереотипи і відсутність в соціалістичній плановій економіці самого явища підприємництва зумовили упередження до цієї теми в нашій літературі. Ли-

не останнім часом ситуація стала змінюватися, і все ж таки потреба в усвідомленні феномену підприємництва ще далеко не задовільнена. До цього часу не було жодної спроби цілісного осмислення етичного, культурно-антропологічного, філософського та історико-культурного аспектів цієї проблеми. Незважаючи на зростання ролі підприємництва в сучасній економіці та очевидну необхідність переоцінки цінностей і переосмислення деяких теоретичних положень в цій області гуманізація та гуманітаризація бачення підприємництва залишаються невирішеною проблемою.

Та все ж у вітчизняній та іноземній літературі різних напрямів склалися певні передумови, що дозволили відновити поставлення проблеми підприємницького етосу і запропонувати деякі засоби її розроблення:

- глибоко досліджена суть підприємництва, його соціально-економічна роль в класичних працях економістів Й.Шумпетера і Ф.Хайєка. В їх роботах підприємництво виступає як організаційно-господарське новаторство, що спрямоване на утворення нових комбінацій факторів виробництва, на реалізацію інновацій в економіці; як пошукова діяльність, внаслідок якої людина має змогу поєднати свої особисті знання з ринковою ситуацією і через це досягти перемоги в конкурентній боротьбі;

- різні аспекти підприємницької діяльності, її особливості розглядаються в роботах П.Дракера, Д.Макклелланда, А.Шеніро, К.Веспера, Р.Хіаріча. Ці автори визначають підприємництво як діяльність, по-перше, пов'язану з елементами ініціативи, по-друге, з організацією та реорганізацією господарського процесу, і, по-третє, з готовністю брати на себе відповідальність, тобто ризикувати;

- в роботах спеціалістів з сучасного менеджменту (П.Дракер, Г.Стіенсон, Г.Линчот) підприємництво виступає як функція управління, яка притаманна керівникам на різних ієрархічних рівнях організації (концепції "інтрапренерства", "підприємницького управління");

- етично-соціальні аспекти сучасного бізнесу (соціальна відповідальність, етичні цінності, норми та заборони) також порушуються в роботах представників американської школи менеджменту Г.Р.Бовена, К.Девіса, Р.Д.Бланстрема, Л.Т.Хосмера, С.Н.Бреннера, Е.А.Моландера, Б.Познера, У.Х.Швідта, Р.Евумхарта та ін.;

- соціально-культурні функції підприємництва (між іншим, і з релігійно-етичних позицій) осмислюються у деяких німецьких авторів (Н.Х.Верхана, Й.Хейффера, Й.Месснера, Л.Росса, Г.Шмелдєрова);

- поняття "етосу" широко використовується перш за все в соціологічній літературі і означає систему цінностей, що забезпечують функціонування соціального інституту. Засновником цього підходу, що відродив для науки поняття "етосу", був Р.К.Мертон (концепція "етосу науки"). М.Вебер живив поняття буржуазного професійного етосу як синонім виразу "дух капіталізму". В філософській літературі термін "етос" не набув усталеного термінологічного статусу і майже не використовувався. Винятком є роботи Є.Личел, яке розглядає етос як загально-людський зміст моралі не відміну від її конкретно-історичних форм;

- процес становлення підприємницького етосу був фундаментально досліджений в класичних працях німецьких соціологів В.Зомбарта та М.Вебера. У Вебера генезис підприємницького етосу пов'язаний з релігійною Реформацією і є результатом секуляризації протестантської господарської етики. В концепції В.Зомбарта аналізуються, крім релігійних, історико-філософські та історико-культурні фактори;

- окремі аспекти формування західного господарського етосу в дореформаційній Європі відображені в роботах радянських та іноземних істориків культури (Й.Хейзінга, Ф.Бродель, Ж.Ле Гофф, А.Я.Гуревич, Л.М.Баткін, Л.М.Брагіна, О.Ф.Кудрявцев);

- в радянській літературі спроба цілісного дослідження підприємництва як феномену культури здійснена О.І.Агеевим;

- для теоретичного осмислення етичного аспекту підприємництва можуть бути використані роботи з проблем етики та історії етики В.С.Біллера, Ю. Бородай, М. Оссовської, В.Н.Давидова, Е.Д.Соловйова;

- в світовій філософській літературі існують різноманітні культурологічні концепції гри (Й.Хейзінга, Х.Ортега-і-Гассет, Г.Гессе, М.М.Бахтін, Є.Фішк), що розглядають здатність людини до гри як його фундаментальну ознаку. Ці концепції дають багатий матеріал для гіпотези про ігрову природу підприємництва. Окремі аспекти підприємництва, що дозволяють говорити про його

ігрову природу, можна знайти в роботах Дж.М.Кейнса, Й.Шумпетера, С.Хайека;

- в працях представників класичної ліберальної думки (А.Сміт, Дж.Локк, Дж.С.Мілль, Й.Бентам) були сформульовані універсальні принципи (автономія особи, недоторканість приватної власності, принцип приватної ініціативи та ін.), які можна включити до складу підприємницького етосу;

- твори російських філософів кінця XIX-початку XX століть (С.Н.Булгаков, Н.О.Бердяєв, Є.Трубецький, Г.П.Федотов та ін.) хоча і не торкаються безпосередньо підприємництва, але дають деякий матеріал для дослідження культурних оснєв російського підприємницького етосу;

- звернення до робіт українських істориків М.Грушевського, О.Субтельного, Дм. Чижевського, Д. Багалія та ін. дозволяють прояснити особливості процесу підприємницького етосу в Україні.

Філософські, соціологічні, культурологічні та історичні дослідження підготували теоретико-методологічну базу для поглибленого аналізу проблеми підприємницького етосу і його становлення, яка досі комплексно не розглядалася в літературі.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дослідження є модернізація образу підприємця шляхом звернення до філософського аспекту проблеми підприємницького етосу. Реалізація поставленої мети передбачає розглядання і рішення певних завдань:

- аналіз різних підходів до підприємництва, що існують в науковій літературі і на основі цього - обґрунтування правомірності інтерпретації підприємництва як організаційно-господарського новаторства, творчості в сфері бізнесу;

- вивчення змісту феномену підприємницького етосу, обґрунтування можливості його філософського аналізу через звернення до таких особливостей цієї діяльності, що відображають фундаментальні основи людської природи: мораль, творчість, гру;

- дослідження етичних аспектів підприємництва, моральних цінностей, що входять до складу підприємницького етосу;

- спроба розглянути підприємництво як ігрову діяльність і визначити культурно-антропологічні доміанти, що її визначають;

- аналіз підприємництва як сфери самореалізації особи, творчості і саморозвитку;

- детальне дослідження процесу становлення підприємницького етосу, історико-культурних, релігійних, світоглядних передумов і обставин, що сприяли цьому;
- поставлення проблеми співвідношення універсального підприємницького етосу та національно-культурного ґрунту, сфера аналізу культурних основ, що визначили особливості українського та російського підприємницького етосу.

Теоретично-методологічною основою дослідження є методологічний плюралізм, використання досягнень в різних напрямках сучасної науки щодо підприємництва. Це соціологічне концепція М.Вебера, класичний лібералізм, російська релігійна філософія, прагматизм сучасного менеджменту, економічні і історичні дослідження. Здійснюючи філософський і культурологічний аналіз феномену підприємницького етосу, автор намагався уникнути механічного поєднання всіх цих напрямів і підходів, досягти їх поліфонічного звучання і підкреслити вклад кожного в розглядання проблеми.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді філософського аспекту проблеми підприємницького етосу. Виходячи з визначення його як складного соціокультурного феномену, дослідження зосереджено на аналізі процесу його становлення і містить в собі такі елементи наукової новизни:

- на основі аналізу існуючих в літературі концепцій підприємництва дається його визначення як організаційно-господарського новаторства, творчої діяльності, що пов'язана з ризиком і відповідальністю, націлена не тільки на матеріальні цілі, але й на самореалізацію особи. Такий підхід дає можливість теоретичної модернізації образу підприємця, подолання ідеологічних стереотипів щодо його класової природи;

- для визначення філософських, етичних, культурно-антропологічних аспектів підприємницької діяльності використовується поняття етосу. Відсутність стійкого термінологічного статусу поняття "етос" в філософській літературі дозволяє авторові запропонувати його власну трактовку як складного соціокультурного феномену, багаторівневого явища, що містить елементи моралі, гри, творчості;

- проаналізовано етичний аспект підприємницької діяльності: визначено моральні цінності, що входять до складу підприємниць-

кого етосу (професійний обов'язок, життєве покликання, свобода вибору і особиста моральна відповідальність), розкрито особливості професійної ділової етики і можливі моральні суперечності в цій сфері;

- в роботі розглянуті існуючі в вітчизняній та зарубіжній літературі концепції гри як важливої ознаки культури і фундаментального феномену людського життя. На основі їх аналізу пропонується і обґрунтовується гіпотеза про ігрову природу підприємництва. Виходячи з цього підприємницький етос включає також певні культурно-антропологічні доміканти: готовність до ризику, змагальний характер конкуренції, ставлення до підприємництва як до боротьби, що націлена на вигреш. Ігрова концепція підприємництва дозволяє визначити моральні норми ділового спілкування як правила гри, що обмежують свавілля ігроків і дозволяють запобігти економічному хаосу;

- в роботі запропоновано також підхід до підприємництва як творчої діяльності, що дозволяє ввести в структуру підприємницького етосу такі ціннісні уставки творчості, як охильність до новаторства, можливість самовиявлення, реалізації власної ідеї та ідеал саморозвинення особи;

- західний підприємницький етос представлений у дослідженні як результат тривалого культурно-історичного процесу. Автор пропонує цілісну концепцію становлення підприємницького етосу, що містить в собі певні етапи. Проаналізовано особливості господарського етосу дореформаційної Європи (Середньовіччя, Відродження), які стали основою розвитку буржуазного підприємництва. Простежено культурний вплив релігійної Реформації на формування норм нової господарської етики і легітимізацію інституції підприємництва в суспільстві. Розглянуті раціоналістичні принципи класичного лібералізму (моральна і утилітарна автономія особи, недоторканість приватної власності, принцип приватної ініціативи, гармонія особистих інтересів і суспільного добробуту), що забезпечили універсальну, надконфесійну основу підприємницького етосу;

- в роботі поставлена проблема універсалізму підприємницького етосу і співвідношення його цінностей з національно-культурним ґрунтом. Це дає теоретичну основу для вивчення перспектив становлення українського і російського етосу та його особливостей.

Науково-практичне значення роботи. Аналіз поставленої в роботі проблеми дає можливість подальшого теоретичного дослідження феномену підприємництва. Матеріали і висновки дослідження можуть бути використані для розв'язання практичних проблем, пов'язаних з ринковими реформами. Робота дає методологічну основу для вироблення основних напрямів економічної політики, яка повинна сприяти розвитку підприємництва і через це – економічному відродженню суспільства;

- матеріали роботи можна використовувати не тільки в філософських, а й в економічних, соціологічних дослідженнях з проблеми підприємництва, яка знаходиться на межі різних наук;

- в роботі вивчаються практичні можливості формування сучасного підприємницького етосу на вітчизняному культурному ґрунті, особливі культурні умови та історичні обставини, що визначили деякі риси українського та російського підприємницького етосу. Цей матеріал допоможе зрозуміти труднощі, з якими зустрічається сьогодні наше суспільство на шляху до цивілізованого ринку;

- матеріали дослідження можуть бути застосовані в лекційних курсах з етики та етики і культури бізнесу, особливо для студентів економічних спеціальностей. Можна говорити про певне виховне значення матеріалів роботи при їх використанні в учбовому процесі з метов формування культурної, цивілізованої ділової людини;

- матеріали і висновки дисертації, що знайшли відтворення в курсах лекцій і публікаціях, повинні сприяти формуванню в суспільній свідомості збалансованого образу підприємця, вільного від ідеологічних упереджень та непомірної ідеалізації.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертації викладені автором в 5 публікаціях, в тому числі в двох статтях, в доповідях та виступах на конференціях, серед яких: ХІІ міжональний симпозіум "Людина – міра всіх речей" (Горький, 1990), конференція "Особливості сучасної соціальної картини світу" (Об'їнськ, 1990), конференція керівників та слухачів методологічних семінарів НДІ і вузів міста "Концептуальні проблеми соціалістичного оновлення" (Харків, 1990); на методологічних семінарах кафедри філософії Харківського держуніверситету (1992 р.). Матеріали роботи було використано при розробці програм та планів семінарських занять курсу "Етика ділових відносин" для

студентів економічного факультету ХДУ і курсу "Етика і культура бізнесу" для студентів інституту Управління, а також в курсі лекцій "Етика" для студентів історичного факультету ХДУ (1992 - 1993 рр.).

Структура і зміст роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів і закінчення, а також списку літератури, що містить 178 назв.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір теми, її теоретична та практична актуальність, визначається рівень вивчення проблеми, мета і задачі дослідження, формулюються елементи наукової новизни і науково-практичне значення роботи, а також показана апробація результатів дисертаційного дослідження.

У першому розділі - "Підприємницький етос: між мораллю, грою та творчістю" здійснено поставлення проблеми підприємницького етосу в філософському аспекті та накреслено шляхи її вирішення. На основі аналізу концепції підприємництва, що існують в іноземній літературі (як в класичній, так і сучасній) пропонується визначення підприємницької діяльності як організаційно-господарського новаторства, творчості у сфері бізнесу, економіки. Така трактовка підприємництва дозволяє уникнути спрощеного розуміння його як руйнівного для суспільства прагнення до збагачення будь-якими засобами. Підхід, що пропонується, дозволяє розглядати підприємницьку діяльність як складний соціокультурний феномен, який відображає різні сторони людської природи: мораль, гру, творчість. Цей філософський, етичний, культурологічний вимір феномену підприємництва може бути позначений поняттям "етос". Даний термін, що має давньогрецьке походження, протягом останнього століття активно використовувався в соціології для визначення системи норм, що забезпечують функціонування соціального інституту (наприклад, етос науки). Нерозробленість цієї проблеми в філософській літературі дає підстави запропонувати нетрадиційну, поширену трактовку поняття "етос", що містить елементи моралі, гри, творчості.

По-перше, підприємництво становить морально регламентовану діяльність. Зона здійснюється в етичній системі координат, що пов'язана з фундаментальними моральними категоріями (сенси жит-

тя) та найвищими життєвими цінностями (щастя). Підприємницька діяльність ґрунтується на поняттях професійного обов'язку та життєвого покликання, передбачає свободу вибору і особисту моральну відповідальність. Саме ринкова економіка як самодетермінована система потребує вільного, але відповідального господарчого суб'єкта. Підприємницький етос формується на основі моральної реформації суспільства, жорсткої моральної регламентації господарської діяльності. Підхід до проблеми, що пропонується, дозволяє заповігити економічного детермінізму і проголошує самостійність морального фактору. "Чесне підприємництво" з такої точки зору є не лише закономірним результатом історичної еволюції, але й справою особистого вибору людини. Етичний аспект проблеми підприємництва включає розглядання його професійної етики – системи норм поведінки, що узвичаєні в ділових колах. Ця сторона підприємницької етики утилітарно обґрунтована – вона необхідна для комерційного успіху. Чесноти підприємця мають не тільки абсолютну моральну, але й цілком конкретну, практичну цінність; їх демонстрування не менш важливе, ніж сама наявність. Здійснений аналіз моральних аспектів підприємництва не означає його ідеалізації, не виключає виникнення в діловій практиці реальних етичних колізій. Найбільш характерною суперечністю морального характеру є суперечність між орієнтацією на прибуток, рентабельність, ефективність, без якої немає бізнесу, та етичними обов'язками відносно окремих людей, колективів, суспільства. Саме поставлення проблеми підприємницького етосу дає основу для її розв'язання.

По-друге, важлива частина підприємницького етосу пов'язана з наявністю ігрових елементів в цій діяльності. Гіпотеза про ігрову природу підприємництва базується на існуючих в літературі рівноменітних концепціях гри як необхідної ознаки культури, як фундаментального феномену людського існування. Більшість авторів пов'язує ігровий аспект з архаїчною культурою або із сферою духовного і протиставляє її сучасній повсякденній діяльності, що орієнтована на матеріальний інтерес. І все ж таки є певні підстави припустити, що підприємництво як феномен культури містить в собі окремі елементи гри, а підприємницький етос, крім моральних цінностей, – відповідні культурно-антропологічні доміанти. Так, конкуренція носить характер змагання, що завжди

притаманне грі. Прагнення випередити суперника, завоювати перевагу, дістати лідируючі позиції в певній сфері - не менш важливий стимул, ніж матеріальний інтерес. Підприємець прагне не тільки до раціональної мети - підвищення прибутку - але й до виграшу, перемоги в боротьбі. Ризик - важливий атрибут гри - також є відмінною ознакою підприємницької діяльності. Саме прагнення до ризику, до випробування своїх можливостей в складній, незнайомій ситуації спонукає людину. Адже раціональні розрахунки, навіть за допомогою сучасних методів, не можуть усунути ризик, а лише дають змогу визначити його рівень. Підприємництво як всяка гра з необхідністю передбачає правила як засіб взаємодії гравців. Ринкові правила гри є результатом тривалої соціокультурної еволюції. Серед найважливіших правил можна назвати недоторканість чужої власності, виконання добровільно прийнятих на себе договірних обов'язків, відповідальність перед партнером та довіру до нього. В ринковій економіці, що на відміну від планової позбавлена єдиної загальнонаціональної системи цілей, саме наявність правил гри забезпечує її самодетермінацію. У відсутність твердих правил ринкової гри, добровільно прийнятих всіма її учасниками, економічне життя перетворюється в хаос. Таким чином, ринок є етично нейтральним, але зовсім не аморальним феноменом. Його правила гри - це найпростіші моральні вимоги, "моральний мінімум" чесності і порядності, що є необхідними для цивілізованого суспільства.

І нарешті, по-третє, важливе місце в підприємницькому етосі займають цінності творчості та самореалізації особи. Підприємництво, що розглядається як творча діяльність, дає людині широкі можливості самовиразу, розвитку її обдарувань, реалізації власної ідеї. Технічна цивілізація Заходу виникла зокрема завдяки підприємництву як механізму, що поєднує передову наукову думку і господарську практику. В інноваційній економіці, що формується сьогодні під впливом НТР, відбувається наростання творчих елементів в трудовій діяльності. І саме підприємництво завдяки своєму гнучкому, вільному, новаторському характеру, в найбільшій мірі відповідає інноваційній економіці з її постійними технічними і технологічними змінами. Підприємництво - динамічна, відкрита новація галузь господарської практики. Саме тому воно дозволяє

уникнути бюрократичних обмежень, відкриває людині широкі можливості випробувати себе в самостійній справі. Наявність творчого, новаторського елемента в підприємстві може вважати критерієм його зрілості. Якщо підприємство перестав виконувати свої новаторські функції - не пропонує суспільству нові товари, послуги і технології - воно вже не відповідає своєму визначенню і викликає моральні сумніви.

В другому розділі - "Підприємницький етос як історико-культурне явище" - розглядається процес становлення підприємницького етосу і його історичні етапи. Культурна спадщина дореформаційної Європи стала основою розвитку підприємницького етосу, незважаючи на традиціоналізм в господарському житті: пануючі в суспільстві авторитет традицій, патріархальне ставлення до природи, релігійно-етичні норми. Аналіз культурного життя античності, Середньовіччя, Відродження дає багатий матеріал для виявлення особливостей західного добуржуазного господарського етосу. До їх числа можна віднести: античне розуміння фортуни-удачі - прагнення ризикнути і випробувати себе, стати на горі з обставинами життя (в добуржуазну епоху морська торгівля була швидше авантюрою, ніж діловим підприємством); започатковане з християнства специфічноєвропейське відношення до природи (людина - активна духовна сила, підкорювач, що експлуатує неживу матерію для своїх потреб); християнський персоналізм (поняття свободи морального вибору і відповідальності особи перед Богом); християнський аскетизм - школа самообмеження ради вищої мети (нова, моральна роль праці). На кінець Середньовіччя і особливо в епоху Відродження буржуазство стає помітною соціальною силою, виробляє власний професійний кодекс і систему цінностей. В суспільній свідомості комерційна діяльність виправдовується мирськими цілями (слава, пошана, пошана опіввітчизників). І все ж таки господарська ініціатива і пов'язане з нею збагачення залишаються сумнівними з морально-релігійної точки зору. І зростання меркантилізації суспільства оцінюється сучасниками як його моральна деградація. Для того, щоб підприємницька діяльність одержала моральну санкцію, був потрібний масштабний переворот у світогляді, релігійно-етичних цінностях. Санкціонування підприємництва стала не вседозволеність в господарській практиці, а її суворо моральна регламентація.

Саме релігійна Реформація поставила професійну і в тому числі господарську діяльність у зв'язок з найважливішою для кожного християнина метою спасіння душі. Вона легітимізувала підприємництво і тим сприяла його розвитку. Норми протестантської господарської етики, що виникли в результаті культурно-етичного перевороту Реформації, стали фундаментом підприємницького етосу. Серед них: поняття професії як життєвого покликання та професійного боргу як боргу людини перед Богом; мирський аскетизм як моральна основа виробничого нагромадження капіталу; провіденціалістська трактовка підприємництва і прибутку (людина є знаряддям Бога, і його земні дії повинні бути направлені на примноження слави Господа); мирська господарська діяльність як поле випробування обраності до спасіння, успіх в справах як свідчення обраності. Протестантська господарська етика справила подвійний вплив на економічну поведінку людини: мирський аскетизм означав відмову від безпосередньої насолоди багатством, непомірного споживання на користь його продуктивного використання – інвестицій в виробництво. З іншого боку, збагачення в результаті дотримання свого професійного покликання (що розуміється як поклик Бога), стає етично допущеним, і, більш того, бажаним і похвальним. Релігійно-етична санкція підприємництва була важливою культурною передумовою розвитку капіталізму. Згодом під впливом секуляризації підприємницький етос перестав потребувати релігійного фундаменту, на його розвиток справляли вплив мирські фактори.

Універсальну, надконфесійну, загальнолюдську основу підприємницькому етосу надали світсько-раціоналістичні принципи класичного лібералізму, що були вироблені наприкінці ХУП – на початку ХІХ століть в працях Дж.Локка, А.Сміта, Дж.С.Мілля та ін. До них належать: інтелектуальна, моральна, утилітарна автономія особи, недоторканість її прав та свобод, в тому числі недоторканість приватної власності; концепція "економічної людини" і утилітаристське розуміння людської природи (егоїзм – спонукальний мотив діяльності, а розум-совість – внутрішній контролер, гарант моральної поведінки); суспільна гармонія, що досягається як баланс інтересів: "Приватна вигода – суспільний добробут"; принцип приватної ініціативи (свобода дії індивіда, що обмежена тільки правами інших осіб); ідея соціального прогресу та мирська мотивація господарської діяльності (мета господарювання – удосконален-

ня умов життя суспільства, соціально-економічний розвиток). Таким чином, проблему моральної санкції підприємництва класичний лібералізм вирішує, спираючись на "природне право" індивіда турбуватися про власну вигоду, здійснюючи при цьому будь-які дії, що не зачіпають права інших. Право пошуку власної вигоди, повна свобода дій, обмежена тільки законом, та розум-совість, що невід'ємно притаманний людині, - важливі регулятори підприємницької діяльності.

Підприємницький етос в сучасному світі зазнає значних змін. На нього впливають альтернативні цінності: міняється екологічна орієнтація, усвідомлюється обмеженість природних ресурсів планети і кількісної моделі розвитку. Набуває популярності концепція соціальної відповідальності бізнесу, що потребує від підприємця не тільки дотримання законів, але й прямих соціальних дій щодо захисту навколишнього середовища, охорони здоров'я, добродійності та захисту прав споживачів.

В третьому розділі - "Універсалізм підприємницького етосу і проблема культурного ґрунту" - поставлена проблема співвідношення підприємницьких цінностей і національно-культурного ґрунту, на якому вони формуються. Класичний західний варіант становлення підприємницького етосу на основі реформації християнства не може бути втілений в країнах з іншою культурою. ХХ століття демонструє різноманітні шляхи ринкової модернізації. Чи є в цьому світі сенс говорити про універсалізм підприємницького етосу? Без сумніву, в будь-якому суспільстві, що здійснює економічну модернізацію, відбувається "ринкове перетворення" традиційних культурних цінностей. Універсалізм підприємницького етосу полягає не в тому, що він жорстко детермінований для будь-якого суспільства, а в тому, що він дає свободу інтерпретації національної традиції, дозволяє неповнити універсальні цінності (господарська ініціатива, продуктивне використання капіталу, чесне професійне підприємництво) власним культурним змістом. Особливості не-класичного шляху модернізації полягають в тому, що замість тривалого еволюційного висрівання системи цінностей, що аналогічне західній, відбувається запозичення економічних, політичних, правових механізмів сучасної цивілізації та відповідна трансформація традиційної системи цінностей. Багатоваріантність та гнучкість на-

нішніх процесів модернізації відкриває перед нашим суспільством можливість вибору найбільш ефективного та безболісного шляху.

Аналіз історичних і культурних передумов української модернізації має надзвичайно важливе значення для ринкових реформ. Український підприємницький етос має спільні корені з російським, що зумовлено переплетенням історичних долей цих народів, спільністю релігійних і культурних обставин розвитку. Недавня сумісна спроба планово-соціалістичного господарювання приблизно зрівняла стартові неможливості формування підприємницького етосу. Деякі обставини історичного характеру зумовили труднощі української модернізації початку століття: її неорганічність, виключеність з цього процесу українського населення, відсутність владої державності. Духовна енергія нації витрачалася головним чином на збереження національної самобутності і не могла бути направлена на культурну реформацію господарювання. Проблема формування підприємницького етосу на сучасному етапі постає як проблема подолання моральних і культурних наслідків тоталітаризму в сфері господарської діяльності. Вона містить два пов'язаних між собою аспекти. Перший аспект – політичний процес модернізації в Україні стримується сьогодні недосконалістю законодавства, невпевною політичною ситуацією, відсутністю гарантій приватному бізнесу з боку уряду. Це приводить до розвитку "тіньової економіки" і перешкоджує формуванню професійного підприємницького етосу. Другий аспект – етичний: сучасний підприємницький етос виникає не як нова ідеологія, а як духовна реформація, що спирається на індивідуальний вибір, особисте моральне зусилля. Багато що залежить тут від окремої людини, і тому давня дилема тоталітарної бюрократизації і неосмерженої спекуляції не є фатально приреченою для нашого суспільства, завжди залишає можливість для третього, цивілізованого шляху.

В закінченні містяться узагальнення і висновки дослідження, накреслюється перспективи подальшого вивчення проблеми, можливості практичного використання результатів роботи.

Список наукових праць по темі дисертації:

І. Курченко Т.Д. К вопросу о социокультурных предпосылках перестройки// Особенности современной социальной картины мира: Тез. докл. конф. – М.-Обнинск, 1990. – С.106-108.

2. Курженко Т.Ю. Этический социализм: окончен ли спор? // Человек - мера всех вещей: Тез. докл. к ХУШ межзон. симоз. - Горький, 1990. - С.190-192.

3. Курженко Т.Ю. Этический социализм: современный взгляд// Концептуальные проблемы социалистического обновления: Материалы науч. конф. руков. и слух. методол. семинаров НИИ в вузов города.- Харьков, 1990. - С.21-23.

4. Курженко Т.Ю. Этический социализм: окончен ли спор? // Вестн. Харьк. ун-та. - 1992. - № 360.- Харьков, 1992.- С.3-9.

5. Курженко Т.Ю. Этика предпринимательства: прошлое и настоящее// Сб. науч. тр. аспирант. Харьк. ун-та (гуманитарные науки). - Харьков: Основа, 1992.- С.102-105.

Ответственный за выпуск

Ивинул А.А.

Полп.в печ. 18.03.93. Формат 60 x 84 1/16.

Объем 1,0 уч.-изд.л. Тираж 100. Заказ 75.

Учесток оперативной печати Харьковского ГАУ.

U70462

AB 26.979

AB 26.979